

Kada se elektronski prostor kreće brže od vremena tijela to ne označava samo da »život prolazi«, već puno važnije, nestanak utjelovljenog vremena i utemeljenog prostora u digitalnoj »praznini koja dosađuje«. Cinična praznina kao stvarno zavođenje digitalne kulture. U svojoj biti beskrajna dosada anticipira virtualizaciju ljudske volje s takvim intenzitetom da »prazno postojanje« čini osnovnim uvjetom mogućnosti digitalne kulture. Osjećaj neukorijenjenosti kao osjećaj digitalnog bića. Kroker ističe da je paradoks suvremenog stanja u tome da se jedino putovanjem duboko unutar jezika političke ekonomije virtualnog kapitalizma možemo nadati otkrivanju »spasonosne moći« kojom možemo proći kroz ovo razdoblje prijelaza do sljedeće mogućnosti.

Ljudski subjekti kao »postojeća rezerva«, tehnološko vrijeme kao ono »sada«, kalkulativna misao kao »odmak od razmišljanja«, virtualna kultura kao »pogubno zanemarivanje stvari«. Naša specifična sudbina je da budemo prva ljudska bića koja će iskusiti tehnološku svijest »iznutra« i elektronsku kulturu kao autohtonu. Ako su ljudi 21. stoljeća neukorijenjeni, onda je opustjeli krajolik koji nastanjuju hiper-realizam elektronske kulture. Je li projekt »ljudsko« uvijek bio samo pasivno vozilo koje nosi volju za voljom kroz tranziciju do virtualnog utjelovljenja u potpuno autonomnoj strojnoj kulturi? Jesu li ljudi tek beskućnici u tehnodromu virtualnog kapitalizma, zbog jednostavne činjenice što zauzimaju (fizički) prostor?

Drugi, znatno kraći, dio ove knjige uglavnom se sastoji od više kratkih eseja koji tematiziraju odnos slike, tijela i genetike. U potpuno ostvarenom svijetu tehnokracije genetski stroj je ideologija. Više ne živimo u kulturi kojom dominira slika jer smo postali »čista slika«. Je li taj put bio oduvijek pripreman? Nezadovoljno radikalnim razdvajanjem mesa i slike tijelo je možda oduvijek čeznulo nestati u vlastitom simulakrumu. Ljudska sudbina je ne-

stanak u slikama. Nije potrebno čekati genetski inženjering tijela, slika je rekombinantni i mutirajući genetski stroj. Iz toga slijedi konačno pitanje: Koja je sudbina slike u digitalnom dobu? Pohrana slike za budućnost, ili suprotno, pohrana budućnosti za sliku? Pohrana slike za koga? Možda je mitska povijest herojskih i tragičnih priča o susretu bogova i ljudi naša rekombinantna budućnost. Kroker primjećuje kako je ironično da, u kulturi koja je namjerno odvojena od jezika mita, živimo u vremenu koje je više mitološko od bilo kojeg drugog. Budućnost tijela-podataka (*telebodies*) i transgenog tijela miže se sa zaboravljenim mitskim pričama o čudovištima i minotaurima.

Jesmo li zaista postali tijela-podataka (*telebodies*)? – pita Kroker na kraju. Mogli bismo odgovoriti: ne, postali smo -*teletubbies!* Jer »zatupljivanje« je ipak ono što sveprisutni masovni mediji »rade najbolje«.

Krunoslav Nikodem

Zygmunt Bauman

IDENTITY

Conversations with Benedetto Vecchi

Polity Press, Cambridge, 2004. 104 str.

Naslov nove knjige Zygmunta Baumana **Identitet. Razgovori s Benedettom Vecchiam** otkriva središnju temu ove opsegom male knjige. No, iza podnaslova krije se specifičan način intervjua, naime autor i novinar su na temu identiteta izmjenjivali e-mail poruke. Nakon niza poruka odlučili su ih objaviti kao knjigu koja nema posebnu strukturu, već slijedi logiku e-mail poruka. Zygmunt Bauman je umirovljeni profesor sociologije na Sveučilištima u Leedsu i Warsawi. Benedetto Vecchi je novinar i izdavač talijanskih novina **Il Manifesto**.

Osnovna tema knjige je pitanje identiteta u okvirima sveprisutnih procesa globali-

zacije. Na početku se ističe da posljedice globalizacijskih procesa ne možemo u potpunosti analizirati na temelju postojećih modela, a implicira potrebu konstrukcije novih, primjerenijih analitičkih modela, kao i revitalizaciju nekih »starih« modela. Jedna od posljedica globalizacijskih procesa je i ta da pomalo već zaboravljeno pitanje identiteta postaje jedno od ključnih pitanja. Pitanje identiteta, među ostalim, povezano je i s raspadom »države blagostanja« i porastom osjećaja nesigurnosti, te s »korozijom karaktera« koju nesigurnost i fleksibilnost radnih uvjeta proizvodi u društvu. Pitanje identiteta povezano je i s ubrzanom razvojem novih komunikacijskih tehnologija putem kojih dolazi do privatizacije javne sfere i javnosti privatne sfere života. Za Bauman, politika identiteta u suvremenom globalnom svijetu predstavlja se jezikom onih koji su globalizacijskim procesima bitno marginalizirani. Procesi identifikacije promatraju se samo-redefiniranjem i invencijom/reinvencijom vlastite povijesti. Upravo u tome Bauman pronalazi ambivalentnost koncepcije identiteta koju s jedne strane karakterizira nostalgija za prošlim, a s druge potpuna usklađenost s »nestalnim modernitetom«.

Na početku analize konstrukcije identiteta Bauman razdvaja dva tipa zajednice: prvi, koji označava »zajednicu života i sudbine« i drugi, koji označava »zajednicu ideja i principa«.

Pitanje identiteta može se javiti, smatra autor, samo u drugom tipu zajednice, prije svega zbog istovremenog postojanja mnoštva različitih ideja i načela, dakle jednog stanja multikulturalizma koje izlaže pojedinca stalnom procesu biranja, donošenja odluka i evaluacije izabranog. Bauman ističe da kada se jednom uništi »prirodni habitus« (»zajednica života«), onda je ljudsko biće osuđeno lutati bez jasno određenog identiteta. Osnovna karakteristika tog lutanja je osjećaj iskorijenjenosti, odnosno osjećaj nepripadanja niti jednom mjestu u potpunosti, ili djelo-

mičnog pripadanja svim mjestima. To je onaj osjećaj koji se često opisuje kao »svagdje i nigdje kod kuće«. Pitanje identiteta, prvo kao problem, a onda kao zadatak, javlja se rastvaranjem institucije susjedstva i razvojem nacionalne države koja mjesto rođenja postavlja kao temelj svoje suverenosti. Bauman ističe da pitanje »Tko sam ja?« ima smisla jedino ako pojedinac vjeruje da može biti netko drugi. To pitanje je smisljeno jedino ako pojedinac u tom smislu ima izbor i ako o njemu ovisi što će izabrati. Takvo pitanje nije imalo smisla u tradicionalnim društvima gdje nije bilo izražene socijalne mobilnosti, a identitet se potvrđivao pripadnošću (»vrijeme dugog trajanja«) i svakodnevnim životom određenih skupina. Ideja identiteta i nacionalnog identiteta, za Bauman, nije prirodno proizašla iz ljudskog iskustva, niti se pojavila kao samo-evidentna »činjenica života«. Ideja identiteta kao fikcija prisilno ulazi u »svijet života modernih ljudi«. Ona se rađa iz krize pripadanja, u naporu spajanja onoga što »bi trebalo biti« i onoga što »jest«. Identitet nastaje u procesu »prepravljanja« stvarnosti prema standardima ideje. Bauman smatra da je pitanje identiteta moglo ući u »svijet života« jedino kao zadatak, koji-još-nije-već-tek-treba-bit, odnosno kao nedovršeni zadatak. Moderna nacionalna država stvorila je uvjete da pitanje identiteta postane obveza svim građanima unutar njezinog teritorijalnog suvereniteta. Za razliku od »mini-društava uzajamne bliskosti«, lokalnih mjesta u kojima su ljudi predmodernog i predmodernog vremena proživjeli svoje živote, »nacija« je jedan imaginarni entitet koji je mogao ući u »svijet života« jedino posredstvom »lukavosti« koncepta. No danas, na početku 21. stoljeća, pod utjecajima procesa globalizacije dolazi do napuštanja (ili prije redefiniranja, a negdje možda i »izmišljanja«) nacionalnog načela. Kada identitet izgubi »društvena sidra« koja su ga predstavljala »prirodnim«, determiniranim i bespogovornim, proces identifi-

kacije postaje još važniji za pojedince koji tragaju za »MI osjećajem«, odnosno za skupinama identifikacije.

U tom smislu Bauman analizira i »virtualne zajednice« na mreži, kao jedan od tipičnih postmodernih oblika »zajedništva«. No »MI iskustvo« u takvim zajednicama je krajnje upitno jer one prije predstavljaju iluziju stvarnosti, nego stvarne odnose s drugim ljudima i skupinama. »Virtualne zajednice« često još više otežavaju pitanje osobnog i skupnog identiteta.

U daljnjem obrazlaganju specifičnosti konstrukcije identiteta u suvremenom svijetu Bauman ističe razliku između skitnica (*blase* ponašanje) kod Simmela, *flaneurs-a* kod Baudelairea i Foucaulta i Goffmanovih **praktičara umjetnosti građanskog nemara** i građana »nestalnog modernog svijeta«. Prvi nisu šetali/lutali gradskim ulicama u potrazi za zajednicama identifikacije. No, zajedničarsko utjelovljenje identiteta, »netko« tko ih je »želio i trebao«, i koga su oni »željeli i trebali«, čekao ih je u sigurnosti doma ili na radnom mjestu. Danas, građani »nestalnog modernog svijeta« traže i konstruiraju zajedničke reference svojih identiteta »u pokretu«. Osnovna razlika je u tome što suvremeni skitači znaju da »izvanjski svijet« više »ne postoji«. Njihove identifikacije nastaju »sada i ovdje«, a već u sljedećem trenutku se nepovratno mijenjaju. Zahtjev za identitetom proizlazi iz želje za sigurnošću koja je sama po sebi dvosmislena. Biti određen, biti »identificiran«, u nestalnim modernim vremenima gdje se paradigmatička slika heroja predstavlja kao »slobodnolebdeći pojedinac«, nije poželjno. »Biti u pokretu« nekada je predstavljalo privilegiju i svojevrsno postignuće, no danas to više nije stvar izbora, već postaje imperativ.

U nastavku Bauman se vraća pitanju učinaka i posljedica globalizacije, te kao primjer navodi jedan poster iz Berlina 1994. godine na kojem je pisalo: »Tvoj Krist je

Židov. Tvoj auto je japanski. Tvoja pizza je talijanska. Tvoja demokracija je grčka. Tvoja kava je brazilska. Tvoj praznik je turski. Tvoji brojevi su arapski. Jedino je tvoj susjed stranac.« Sadržaj postera sugerira urušavanje hijerarhije identiteta. Bauman smatra da globalizacija označava razdvajanje države i nacije.

Nadalje, Bauman analizira razloge slabljenja lijevih političkih opcija, prije svega u razvijenim zemljama. U toj analizi poziva se na Boltanskog i Chiapella koji smatraju da je sveopća reorganizacija rada, ili izmještanje rada u tzv. »relativno kratkotrajne radne projekte«, bitno utjecalo na smanjivanje društvenog utjecaja lijevih političkih ideja. Pod pritiskom izvedbe projekta, a u tom smislu je i sve raširenija pojava »prenošenja« posla »s radnog mjesta u kuću«, odnosno brisanje razlike između radnog i slobodnog vremena, ljudi žele razlike »sada i ovdje« i ne razmišljaju o »boljoj budućnosti za sve«. S obzirom na tempo rada i stalno skraćivanje rokova za obavljanje određenog posla, više jednostavno ne postoji prostor za vizije o »boljem društvu«. Radnici su, smatra Bauman, izgubili zajedničke temelje na kojima bi se moglo pregovarati o zajedničkim ciljevima i strategijama. On također ističe sve veće nejednakosti u suvremenom svijetu, veliki broj siromašnih i posebno, sve veći broj socijalno isključenih. Procesi modernizacije proizvode sve veći broj rizičnih skupina kao što su samohrani roditelji, bivši ovisnici, beskućnici, mladi bez ikakvog obrazovanja ili koji su prerano napustili sustav obrazovanja itd. Takve skupine autor označava pojmom »podređeni identitet« kojeg karakterizira nedostatak identiteta, negiranje individualnosti i nestanak »ljudskog lica«. Paradoksalno, time takve skupine izlaze iz područja etičke dužnosti i moralne skrbi. Njihov život sveden je na puko preživljavanje. I ovdje, kao i u knjizi »Nestalna ljubav«, Bauman posebno ističe pitanje izbjeglica i ljudi bez države. Po njemu, socijalna

isključenost predstavlja stvarni temelj društvene polarizacije i nejednakosti.

Jedna od ključnih tendencija modernih država jest stalno smanjivanje zaštite građana (napuštanje koncepta socijalne države). Načelo kolektivne sigurnosti kao univerzalnog prava za sve građane zamijenjen je obećanjem pomoći onima koji ne mogu udovoljiti temeljnom zahtjevu moderniteta – zahtjevu za samodostatnošću. Navedeni zahtjev postavlja se kao svojevrsni test građanstva i »potpune ljudskosti«. Tako ovisnost o državnoj pomoći prestaje biti građansko pravo i sve više postaje oblik stigme koju većina pokušava izbjeći.

Nadalje, Bauman ističe da je postavljanje identiteta kao zadatka i cilja za cijeli život, u usporedbi s predmodernim stanjem, predstavljalo čin oslobođenja od inercije tradicionalnih obrazaca ponašanja, neupitnih autoriteta i istina. No, ta nova sloboda samo-identifikacije kakve još nije bilo, a koja je proizašla iz rastvaranja tradicionalnog stanja društva, pojavila se zajedno s potpuno novim »povjerenjem u sebe« i povjerenjem u druge. Nova sloboda samo-identifikacije javlja se i s novim povjerenjem u društvo, u društveno-kolektivnu mudrost, te u vjerodostojnost i dugotrajnost društvenih institucija. Za taj prijelaz u društveno stanje gdje pojedinci samostalno biraju i preuzimaju rizike svojih odluka potrebno je trostruko povjerenje: u sebe, u druge i u društvo.

Pojedinac mora vjerovati da je povjerenje u društveno postavljene izbore ispravno i da je budućnost, u određenoj mjeri, izvjesna. No, suvremeno društvo karakterizira raskidanje povjerenja, a time proces konstituiranja identiteta (kao ciljno-racionalni proces) poprima obilježja *briko-laža* i/ili *pastiša*. Pojedinci u konstituiranje svojih identiteta, bez ikakvih pravila, rabe sve moguće dijelove iz svih raspoloživih izvora. Time Bauman označava prijelaz iz »čvrste« u »nestalnu« fazu moderniteta. »Nestalnu« fazu moderniteta ka-

rakterizira *carpe diem* životna strategija, kao odgovor pojedinaca na vrijednosno ispražnjeni svijet koji simulira svoju dugotrajnost. Čvrsti, jasno određeni identiteti u takvom svijetu predstavljaju teret i ograničenje slobode izbora. Stavovi kao što su briga za društvo, poštovanje pravila, poštovanje kulturnog naslijeđa i logike kontinuiteta za većinu građana nestalnog modernog svijeta nisu obećavajuće opcije.

Bauman navodi da, s obzirom na »ponovnu« pojavu nacionalizma, postoje dva očita razloga za to novo pojavljivanje zahtjeva za neovisnošću koji se, po njemu, krivo opisuje kao »uskrsnuće nacionalizma« ili »povratak nacije«. Prvi razlog je u pokušaju iznalaženja sustava zaštite od globalizacijskih procesa, koji može pružiti nacionalna država. Drugi razlog dolazi iz promišljanja odnosa države i nacije u vremenu slabljenja države, kada država može ponuditi sve manje beneficija u zamjenu za lojalnost koja se traži u ime nacionalne solidarnosti. Oba razloga proizlaze iz procesa opadanja državnog suvereniteta. Država više nema dovoljno moći da bi zaštitila svoj teritorij i svoje građane, taj zadatak je napušten i čeka da ga netko drugi (ili nešto drugo) preuzme.

U skladu sa svojom teorijom o »nestalnom modernom društvu« Bauman u nastavku analizira potrošačke obrasce ponašanja kao tipične za navedeno stanje društva. »Potrošački način« zahtijeva trenutno zadovoljstvo, a sama vrijednost robe promatra se u njezinom kapacitetu da pruži takvo zadovoljstvo. Kada tog zadovoljstva više nema, jer se primjerice roba istrošila, »izašla iz mode«, postala uobičajena i sl., ona se odbacuje i kupuju se druge robe prema istim kriterijima. Kao primjer Bauman navodi kako je u Engleskoj popularno za Božić djeci darovati psa. No, s obzirom na navedene obrasce ponašanja psi bi, kao ljudima iznimno prilagodljive životinje, trebali smanjiti svoj životni vijek s deset do petnaest godina na otprilike tri mjeseca. Naime, to je uobičajeno vrijeme

nakon kojeg opada zadovoljstvo njihovih ljudskih vlasnika. Potrošački obrasci ponašanja dominiraju i u međuljudskim odnosima, općenito, Bauman navodi da ljudi danas ulaze u socijalne interakcije uglavnom tražeći instant zadovoljstva. Potrošačko društvo je tržišno društvo, što znači da smo svi istovremeno u i na tržištu, potrošači i robe za potrošnju. S tim u vezi, autor pomalo ironično navodi da je »obrazovanje potrošača« možda i najuspješniji primjer cijeloživotnog obrazovanja koje se toliko zagovara u razvijenim zemljama. U tom smislu postavlja se pitanje možemo li uopće govoriti o ljudskom identitetu, bez odnosa među ljudima. Socijalna interakcija (ljudska) ključ je ljudskog identiteta. Ljudima su potrebni međusobni odnosi u kojima će moći »računati« na nešto, na koje će se moći referirati u određivanju samih sebe. Bauman smatra da su naši odnosi prema ljudskim vezama bolno dvosmisleni, a šanse da se ta dvosmislenost riješi, danas kada se nekoliko dubljih odnosa zamijenilo masom površnih kontakata, vrlo su male.

U nastavku kratko analizira i položaj religija u društvu. Moderni um, po njemu, nije nužno ateistički. Prije, moderni um je učinio Boga nevažnim za ljudski život na Zemlji. Autoritet svetoga i ljudski osjećaj prema vječnom bile su prve žrtve razvoja »nestalnog modernog društva«. »Velika pitanja« nisu riješena, već suspendirana, ostavljena po strani. U nestalnom, stalno promjenjivom okolišu ideja vječnosti, otporna na tijek vremena, jednostavno nema uporište u ljudskom iskustvu. Sve osim individualnog opstanka nalikuje »lošoj investiciji«. Upravo zbog toga konstrukcija identiteta poprima karakteristike stalnog eksperimentiranja.

Na kraju, Bauman, kao i Heidegger u svojem razmatranju o tehnici, navodi kako je moguće rješenje u samoj biti globalizacijskih procesa. Jer čovječanstvo nikada ranije nije bilo toliko povezano i nikada ranije nije bilo toliko šansi za zajedničke, globalne strategije, a to je blisko teoriji

»svjetskog etosa« njemačkog teologa Hansa Kunga. No, koliko god takva razmišljanja mogu biti prihvatljiva svima koji se, na ovaj ili onaj način, bave društvom, uvijek ostaje pitanje kako to provesti? Postoje li uopće društvene snage koje bi mogle poduzeti takvu »globalnu akciju« u smjeru solidarnosti i povjerenja? Suvremeni svijet sve više je nalik »bojnom polju« i vizijama iz znanstveno-fantastičnih filmova za koje su mnogi mislili kako se nikada neće ostvariti. Nedostatak utopijskih sadržaja povezan je i s (post)modernim društvenim stanjem koje većini »humanih« ideja i teorija vrlo brzo pronalazi posve »nehumanu« primjenu. Utopija kao snivanje unaprijed je nešto bitno ljudsko (Bloch), no suvremeni svijet sve više poprima karakteristike neljudskog i poslijeljudskog.

Krunoslav Nikodem

Zygmunt Bauman

LIQUID LOVE

On the Frailty of Human Bonds

Polity Press, Cambridge, 2003. 162 str.

Osnovna tema ove knjige je ljudsko biće »bez veza«, odnosno bez povezanosti s drugim ljudima, koju autor postavlja kao paradigmatički prikaz suvremenog »nepostojanog modernog vremena«. Razdoblje moderniteta određuje se nestankom određenih i postojanih veza među ljudima gdje prevladava samoodređivanje i samodokazivanje. Bez postojanih veza, građani »nestalnog modernog« društva osuđeni su na povezivanje s drugima kako god znaju, bez ikakvog jamstva da će te veze potrajati. U stvari, poželjno je da povezivanje s drugima bude što slabije kako bi se uspostavljene veze jednostavnije mogle prekinuti kada se društvene okolnosti promijene. To je kratki uvod u knjigu *Nestalna ljubav. O krhkosti ljudskih veza* Zygmunta Baumana, profesora